

4. Волощук О.Т. Поняття та сутність уряду як носія виконавчої влади / О.Т. Волощук // Науковий вісник Чернівецького університету. 2011. Випуск 597. Правознавство. – С. 50–55.
5. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки (1937 р.) // Хрестоматія з історії держави права України. – Том 2. Лютий 1917 р. – 1996 р. : Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і факульт.: У 2 т. / В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький ; за ред. члена-кореспондента Академії правових наук України В.Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре. – 1997. – 800 с.
6. Вовк Ю.Є. Вплив Уряду УСРР на формування та розвиток орендних відносин у сільському господарстві України у 20-х роках ХХ століття / Ю.Є. Вовк // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 2. – С. 12–14. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : http://www.pap.in.ua/2_2016/3.pdf.
7. Гончаренко В.Д. Конституція Української РСР 1937 р. / В.Д. Гончаренко // Вісник Академії правових наук України : збірник наукових праць. – 2012. – № 2. – С. 75–83.
8. Кульчицький В.С. Генезис та еволюція української Конституції / В.С. Кульчицький, І.Й. Бойко. – Львів : Вид. юрид. ф-ту Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2007. – 96 с.
9. Журавльов Д.В. Організаційно-правове забезпечення функціонування центральних органів виконавчої влади України: теоретико-правовий аспект : монограф. / Д.В. Журавльов. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2013. – 312 с.
10. Гошовський В.С. Реформування системи виконавчої влади в Україні: концептуальні засади і правове регулювання / В.С. Гошовський. – Київ : «Хай-Тек Прес», 2012. – 320 с.
11. Кузьминець О.В. Історія держави і права України / О.В. Кузьминець, В.С. Калиновський – 2-е вид., доповнене. – К. : Вид-во Україна, 2002. – 448 с.

УДК 356:12

ГЕНЕЗА ІНСТИТУТУ ГРОМАДСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

GENESIS CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN UKRAINE: HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS

Іерусалімова І.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави та права
ВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

Кожура Л.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
заступник завідувача кафедри теорії та історії держави та права
ВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

У даній науковій статті здійснено аналіз поняття «громадське суспільство». Визначено його характерні ознаки та особливості. Розкрито зміст основних етапів становлення та розвитку інституту громадського суспільства в Україні.

Ключові слова: суспільство, держава, громадське суспільство, соціум, громадянин, особа.

В данной научной статье осуществлен анализ понятия «гражданское общество». Определены его характерные признаки и особенности. Раскрыто содержание основных этапов становления и развития института гражданского общества в Украине.

Ключевые слова: общество, государство, гражданское общество, социум, гражданин, лицо.

In this scientific article analyzes the concept of „civil society”. Defined its characteristics and features. The content of the main stages of formation and development of civil society institutions in Ukraine.

Key words: society, state, civil society, society, citizen, person.

Постановка проблеми. Еволюція громадянського суспільства – складний і суперечливий процес, аналіз якого потребує конкретно-історичного підходу. Становлення та розвиток даного інституту відбувається протягом тривалого періоду еволюції сучасної цивілізації. Цей процес має багато закономірностей, спільних для багатьох країн. Але кожна держава, розвиваючи громадянське суспільство, вносила щось особливе, характерне саме для неї.

Варто відзначити, що досить специфічний досвід його побудови мала Україна. Адже феодаль-

ний устрій тривалий час носив потворні форми кріпосництва, що межувало з рабством. Це зумовило і характерний розвиток суспільства, що безперечно наклало певний відбиток на взаємовідносини між верствами населення, на їх психологію. За таких умов основою соціально-економічного ладу стає сільська община, яка, з одного боку, сприяла єднанню і взаємодопомозі селян, з іншого, – культивувала дух покори.

Стан дослідження. Окремими питаннями розвитку громадського суспільства займалися

А.А. Колодій, Дітмар Штюдеман, Ю.А. Якименко, К.С. Гаджиев, Ю.О. Красін, А.Ю. Галкін.

Мета статті – здійснити аналіз поняття «громадське суспільство».

Виклад основного матеріалу. Активно, впливово і розвинене громадянське суспільство є важливим елементом будь-якої демократичної держави та відіграє одну з ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін і належного врядування, в управлінні державними справами і вирішенні питань місцевого значення, розробці і реалізації ефективної державної політики в різних сферах, утвердженні відповідальності перед людиною правової держави, розв'язанні політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем.

У сучасних суспільних науках існують різні визначення громадянського суспільства в широкому сенсі як певного типу суспільної організації. Це пов'язано як із тим, що саме громадянське суспільство є складним і багатомірним явищем, так і з тим, що термін «громадянське суспільство» входить до інструментарію різних наук про суспільство (історії, політології, соціальної філософії, соціології), що накладає на його визначення свій відбиток, особливо з урахуванням наявності в цих науках різних традицій та шкіл.

У науці теорії та історії держави та права на сьогодні не існує єдиного загально прийнятого визначення детермінанти «громадське суспільство». Разом із тим слід відмітити, що кожен науковець-теоретик, досліджуючи дану детермінанту, по-різному підходить до її визначення, при цьому виходячи з власної правової концепції її розуміння. При цьому слід акцентувати увагу, що кожен історичний період часу вносить свої корективи в розуміння даного поняття, наділяючи його своїми часовими рисами та особливостями.

Розкриваючи засади розвитку та функціонування громадянського суспільства, варто зупинити увагу на визначенні даної правової категорії, адже для того, щоб зрозуміти сутність та передумови розвитку будь-якого правового явища, в першу чергу, необхідно розкрити його поняття та, відповідно, виокремити ознаки.

Розкриємо сутність та наведемо наукові підходи до розуміння поняття «громадське суспільство».

Так, наприклад, К.С. Гаджиев вважає, що громадянське суспільство – це система забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління, система самостійних і незалежних від держави громадянських інституцій і відносин, які мають забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів і колективів, реалізації приватних інтересів і потреб [1, с. 30].

Ю.О. Красін та А.Ю. Галкін пропонують під громадянським суспільством розуміти стійку систему горизонтальних соціальних зв'язків, суспільно-політичних орієнтацій і норм суспільної поведінки, що виростає безпосередньо з відносин власності, але не зводиться до них [2, с. 73].

Е. Шилз, розкриваючи поняття «громадське суспільство», наділяє його рядом специфічних ознак, а саме: по-перше, є частиною суспільства, відокремленою і незалежною від держави; по-друге, воно забезпечує права індивідів і, зокрема, право власності; по-третє, громадянське суспільство є сукупністю багатьох незалежних економічних одиниць, які діють незалежно від держави і конкурують одна з одною [3, с. 17].

Ю.А. Якименко під громадянським суспільством пропонує розуміти царину, в якій громадяни вирішують конкретні проблеми, тут здійснюється представництво їхніх інтересів, ведеться суспільно значуща діяльність, тобто громадянами береться на себе відповідальність за спільне благо [4, с. 1–3].

Дітмар Штюдеман вважає, що громадянське суспільство – це демократична форма самоорганізації суспільства, незалежно від держави і поза ринком. Автор наголошує, що саме демократична, оскільки той, хто не визнає основних прав громадянина і людини, не може бути частиною громадянського суспільства. Таким чином, громадянське суспільство – елементарна складова частина діючої демократії [5].

В. Тисманеану вважає, що громадянське суспільство за умов тоталітаризму включало «... незалежні об'єднання, професійні асоціації, релігійні інституції, правозахисні, екологічні і пацифістські рухи, а також інші об'єднання, які мають на меті звільнення індивіда від всеохоплюючої офіційної ідеології» [6, с. 183].

Таким чином, на нашу думку, даному явищу притаманні такі характерні риси:

- 1) система індивідів. Причому індивіди можуть як перебувати у взаємодії, так і бути окремим членом суспільства;
- 2) має неформальні зв'язки, в які вступають індивіди і групи в публічній діяльності;
- 3) є проміжною ланкою між громадянами і державою в особі уповноважених органів, тобто публічною адміністрацією;
- 4) є одним з основних принципів демократії;
- 5) рівень громадянського суспільства залежить від формування демократичної політичної і правової культури народу;
- 6) соціальна відповідальність в усіх сферах суспільного життя (економічній, політичній, соціальній, екологічній, національній), на всіх рівнях суспільних організацій;
- 7) передбачає наявність розвинутої мережі різноманітних відносин між рівними, автономними у своїх діях суб'єктами, тобто громадянином, соціальною групою людей, соціумом у цілому;
- 8) зумовлено існуванням суспільних інститутів (громадських організацій, профспілок, структур місцевого самоврядування, незалежних ЗМІ та ін.), які відображають увесь спектр інтересів громадян та соціальних груп, захищають їх у стосунках із державою;
- 9) характеризується наявністю усталеної системи цінностей, в основі якої лежать цінності суспільного активізму, моральної й економічної автономії індивіду, сприйняття суспільства як самоцінності.

Отже, пропонуємо під *громадським суспільством* розуміти матричну систему зв'язків індивідів, які виникають у результаті економічних, національних, духовно-моральних, релігійних відносин із метою самовиявлення, реалізацією своїх інтересів, волі вільних індивідів та соціальних груп осіб.

Громадянське суспільство має певну специфіку, коли йдеться про так звані «посткомуністичні» країни, до числа яких належить і Україна. Частина теоретиків, передусім вихідців зі Східної Європи, визнавали існування в цих країнах елементів громадянського суспільства і за умов панування. Саме тому, розглядаючи сучасний стан громадянського суспільства в Україні, необхідно розглядати як рівень розвиненості інститутів громадянського суспільства, так і стан громадянської культури, зокрема рівень громадської активності населення країни.

Протягом усього періоду суспільного розвитку все частіше інтереси колективу домінували над інтересами особи. У таких умовах усвідомлення себе як громадянина, як повноправної особистості не могло відбутися. Уся історія ідеї громадянського суспільства – це історія перетворення самої колективності, організованої за законами спільного життя, в розвиток людини, що вийшла з природного стану необмеженої свободи, в громадянина цього суспільства.

Власне, кожна держава має бути зацікавлена у створенні, всебічному розширенні і поглибленні громадянського суспільства, якщо вона прагне до задоволення потреб громадян, до своєї адаптації в загальнолюдський цивілізований процес. Для держави стає життєво необхідним розвиток усіх елементів громадянського суспільства. Чи відповідає таке суспільство досягнутому рівню світової цивілізації, має засвідчити рівень задоволення інтересів і потреб, громадянський мир на основі дії прийнятих державою законів.

Варто відзначити, що розвиток громадянського суспільства в Україні в останнє десятиліття характеризується суперечливими тенденціями. Особливо негативну роль відіграли події на Сході України та в Автономній Республіці Крим, що не могло негативно не вплинути на становище громадського суспільства в Україні.

Негативний вплив на розвиток громадянського суспільства та забезпечення прав і свобод людини і громадянина справляють тимчасова окупація Російською Федерацією Автономної Республіки Крим і Севастополя та військова агресія Російської Федерації в окремих районах Донецької і Луганської областей, існуючі у зв'язку із цим перешкоди в утворенні і діяльності організацій громадянського суспільства на відповідних територіях.

Недосконалість чинного законодавства створює штучні бар'єри для реалізації громадських ініціатив, утворення та діяльності окремих видів організацій громадянського суспільства, розгляду та врахування громадських пропозицій органами державної влади, органами місцевого самоврядування.

Рівень гармонізації законодавства України із законодавством Європейського Союзу та врахування

кращого міжнародного досвіду у сфері розвитку громадянського суспільства є недостатнім.

Такий стан справ призвів до того, що:

1) відсутній ефективний громадський контроль за діяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування;

2) недостатньою є практика залучення громадськості до формування та реалізації державної політики і вирішення питань місцевого значення;

3) благодійники не мають ефективних стимулів із боку держави, зокрема податкових, обтяжені бюрократичними процедурами, відсутній дієвий механізм захисту від шахрайства та інших зловживань у сфері благодійництва;

4) більшість організацій громадянського суспільства не має доступу до державної фінансової підтримки через її обмежений обсяг, незастосування прозорих конкурсних процедур та надання необґрунтованих переваг окремим видам організацій громадянського суспільства; реалізацію програм (проектів, заходів), розроблених організаціями громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка держави, ускладнюють надмірно короткі строки, протягом яких вона надається, та необґрунтовані обмеження на види витрат, які можуть бути профінансовані за рахунок бюджетних коштів;

5) потенціал організацій громадянського суспільства не повною мірою використовується органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування для надання соціальних та інших суспільно значущих послуг; спостерігається тенденція надання переваги в цій сфері державним і комунальним підприємствам та установам, що не сприяє підвищенню якості послуг та призводить до надмірного зростання бюджетних видатків;

6) недостатніми є стимули щодо здійснення організаціями громадянського суспільства підприємницької діяльності, спрямованої на вирішення соціальних проблем (соціальне підприємництво), долучення таких організацій до надання соціальних послуг зі сприяння в працевлаштуванні та професійній підготовці соціально вразливих верств населення;

7) відсутня єдина державна інформаційно-просвітницька політика у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства [9].

За оцінками міжнародної неурядової організації Freedom House (де характер різних напрямів демократичного розвитку перехідних країн оцінюється за шкалою від 7 балів – «найгірша», до одного бала – «найкраща»), показники розвитку громадянського суспільства в Україні протягом періоду незалежності поступово поліпшувалися від 4,75 бала в 1998 році до 3 балів у 2005 році та 2,75 бала у 2006–2011 рр. [7, с. 19].

Характеризуючи становище громадянського суспільства в сучасній Україні, варто зазначити, що для нашого суспільства є характерною маргіналізація громадського життя. Так, за декілька останніх років значна частина громадян взяла участь у страйках, демонстраціях. Причому участь людей у зазначених

громадських акціях пов'язана із соціальними проблемами, невивплатою заробітної плати, пенсій. Крім того, після Помаранчевої революції 2004 року багато українських громадян зневірилися в політиках, а тому якщо і беруть участь в акціях на підтримку того чи іншого політичного діяча, то лише за суму певної винагороди. Таким чином, залишається низькою активність громадян у громадському житті, що негативно впливає на становлення демократичного суспільства [8].

Нормативно-правова база діяльності організацій громадянського суспільства в Україні в деяких своїх принципових положеннях все ще не відповідає стандартам Ради Європи, зафіксованим в її офіційних документах.

Саме тому, з метою підвищення ролі громадянського суспільства в різних сферах діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зокрема щодо впровадження реформ на підтримку ініціативи громадськості, а також із метою налагодження ефективного діалогу та партнерських відносин органів державної влади, органів місцевого самоврядування з організаціями громадянського суспільства, передусім із питань забезпечення прав і

свобод людини і громадянина, керуючись частиною другою статті 102 Конституції України та відповідно до пункту 28 частини першої статті 106 Конституції України, було підписано Указ Президента України від № 68/2016 «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 26.02.2016 [9].

Даним актом було:

1) затверджено Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки;

2) утворено Координаційну раду сприяння розвитку громадянського суспільства (як консультативно-дорадчий орган при Президентові України).

Висновки. Розбудова громадянського суспільства в Україні має орієнтуватися на європейські стандарти забезпечення та захисту прав і свобод людини, зокрема впровадження практики належного врядування, доброчесності, відкритості, прозорості та підзвітності інститутів влади, створення умов для різноманіття суспільних інтересів, у тому числі економічних, екологічних, соціальних, культурних, релігійних, територіальних тощо, форм їх вираження (громадські ініціативи, суспільні рухи, асоціації, об'єднання).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гаджиев К.С. Концепция гражданского общества: идейные истоки и основные вехи формирования / К.С. Гаджиев // Вопросы философии. – 1991. – № 7. – С. 30–37.
2. Красин Ю.О., Галкин А.Ю. Гражданское общество – путь к стабильности / Ю.О. Красин, А.Ю. Галкин // Диалог. – 1992. – № 3. – С. 73.
3. Edward Shils. The Virtue of Civil Society, Government and Opposition: an international journal of comparative politics. Vol. 26, № 1, Winter, 1991. – 230 p.
4. Якименко Ю. Громадське суспільство в Україні : основні характеристики / Ю. Якименко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/upload/yakymenko_civic_society_2004.pdf.
5. Дітмар Штюдeman «Що таке громадянське суспільство, і яку роль воно відіграє для нас, німців?» / Дітмар Штюдeman // Дзеркало тижня. – № 5(380). – 9-15 лютого 2002 р.
6. Vladimir Tismaneanu. The Search for Civil Society: independent peace movements in the Soviet Bloc, Routledge, N.Y., London, 1990.
7. Nations in Transit 2014: Eurasia's Rupture with Democracy / [Habdank-Kolaczowska S., Csaky Z., Roylance T., Puddington A.] / Freedom House. – 24 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/NIT2014%20booklet_WEBSITE.pdf.
8. Колодій А. Громадянська нація: сутність, шляхи і стадії її формування в Україні: до питання про сутність, шляхи і стадії формування громадянської нації в Україні / А. Колодій // Народознавчі зошити [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cc.bingj.com/cache.aspx?q=%22>.
9. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26.02.2016 № 68/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/68/2016>.